

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ТЛІ МАСШТАБНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

DEVELOPMENT OF CIVIL COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS AGAINST THE BACKGROUND OF LARGE-SCALE MILITARY AGGRESSION

У статті констатовано, що повномасштабне російське вторгнення, зміни у свідомості українського соціуму, його відхід від цінностей тоталітарного минулого, модернізація національної освітньої системи, збільшення значення громадянської культури визначають нові вимоги до загальної середньої освіти та її складової – початкової освіти. Тому постає потреба розвитку та вдосконалення громадянської компетентності педагога. Незважаючи на низку досліджень, сучасна національна освіта потребує додаткових наукових розвідок у площині поступу, вдосконалення громадянської компетентності вчителя початкових класів, адже, відомо, що громадянсько компетентну особистість може сформувати лише компетентний у цьому плані педагог, «громадянсько зрілий» учитель-громадянин, учитель-патріот. Увагу сфокусовано на дослідженні розвитку громадянської компетентності вчителя початкових класів в умовах повномасштабної російської військової агресії. Зазначено, що громадянська компетентність може проявлятися в реальному бутті людини, у конкретних умовах її існування, в активності та гуманістичній спрямованості особистості тощо, є невід'ємною складовою професійної компетентності вчителя початкових класів, частиною його професійного зростання та вдосконалення. Зроблено спробу розкрити основні, на думку авторів, трактування та підходи до визначення термінів «компетентність», «громадянська компетентність», «громадянська зрілість». Наголошено на потребі вдосконалення громадянської компетентності, що має відбуватися на всіх рівнях освіти: формальному, неформальному та інформальному. Акцентовано, що вагома роль у цьому питанні має належати закладам післядипломної педагогічної освіти як частині неперервної освіти. Крім того, на думку авторів, ефективність розвитку громадянської компетентності залежить у багатьох аспектах від самого педагога, його якостей, мотивації до розвитку та саморозвитку, прагнення до вдосконалення та самовдосконалення. Показано, що в сучасних реаліях війни розвиток громадянської компетентності вчителя, як ніколи, має бути системним, комплексним, багатовекторним процесом, не обмежується лише освітнім процесом. Зазначено, що при цьому варто враховувати багатofункціональність, структурованість, динамічність, змінність, інтегративну сутність громадянської компетентності, можливість її кореляції з іншими сферами, наприклад, соціальною, педагогічною, правовою, духовною, моральною тощо. Наголошено, що громадянську компетентність варто розглядати в тандемі з ціннісними орієнтаціями, педагог має бути носієм ідей та цінностей громадянського суспільства не лише на заняттях, але й у повсякденному бутті.

Ключові слова: вчитель початкових класів, компетентність, громадянська компетентність, громадянська зрілість, виклики війни, система післядипломної освіти, цінності.

The article states that the full-scale Russian invasion, changes in the consciousness of Ukrainian society, its departure from the values of the totalitarian past, the modernization of the national education system, the increase in the importance of civic culture determine new requirements for general secondary education and its component – primary education. Therefore, there is a need to develop and improve the teacher's civic competence. Despite a number of studies, modern national education needs additional scientific research in the area of progress, improving the civic competence of elementary school teachers, because it is known that a civically competent personality can be formed only by a competent teacher in this regard, a «civically mature» teacher-citizen, a teacher-patriot. Attention is focused on the study of the development of civic competence of primary school teachers in the conditions of full-scale Russian military aggression. It is noted that civic competence can be manifested in the real being of a person, in the specific conditions of his existence, in the activity and humanistic orientation of an individual, etc., is an integral component of the professional competence of a primary school teacher, a part of his professional growth and improvement. An attempt was made to reveal the main, according to the authors, interpretations and approaches to defining the terms «competence», «civic competence», «civic maturity». Emphasis is placed on the need to improve civic competence, which should take place at all levels of education: formal, informal and informal. It was emphasized that a significant role in this issue should belong to institutions of postgraduate pedagogical education as part of continuous education. In addition, according to the authors, the effectiveness of the development of civic competence depends in many aspects on the teacher himself, his qualities, motivation for development and self-development, striving for improvement and self-improvement. It is shown that in the modern realities of war, the development of a teacher's civic competence, more than ever, should be a systematic, complex, multi-vector process, not limited to only the educational process. It is noted that at the same time it is necessary to take into account multifunctionality, structuredness, dynamism, changeability, integrative essence of civic competence, the possibility of its correlation with other spheres, for example, social, pedagogical, legal, spiritual, moral, etc. It was emphasized that civic competence should be considered in tandem with value orientations, the teacher should be the bearer of ideas and values of civil society not only in classes, but also in everyday life.

Key words: primary school teacher, competence, civic competence, civic maturity, challenges of war, postgraduate education system, values.

УДК 37.02
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/76.3>

Швидун В.М.,
канд. пед. наук, доцент,
директор
Навчально-наукового інституту
педагогіки Комунального закладу
вищої освіти «Дніпровська академія
неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»

Писарева Л.В.,
ст. викладач кафедри дошкільної
та початкової освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної
освіти» Дніпропетровської обласної
ради»

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення, зміни у свідомості українського соціуму, його відхід від цінностей тоталітарного минулого, модернізація національної освітньої системи, збільшення значення громадянської культури визначають нові вимоги до загальної середньої освіти та її складової – початкової освіти. Оскільки в освітньому процесі головним актором, диригентом, сценаристом, режисером є вчитель, то розвиток його громадянської компетентності стало надважливим завданням сьогодення. Важливо розуміти, що педагог має бути носієм ідей та цінностей громадянського суспільства не лише на заняттях, але й у повсякденному бутті. Адже, як зазначають психологи, для дітей молодшого шкільного віку «... авторитет учителя є беззаперечним, більшим за авторитет батьків. Тому вчитель початкових класів має власними вчинками, своєю поведінкою, усім стилем життя, а не лише під час освітнього процесу, виховувати любов до рідного краю, рідної мови, культури, історії, України, почуття гордості та поваги» [13, с. 108], а з іншого боку, механізм «... доведеної готовності до діяльності» здійснюється лише в спільній діяльності тих, хто вчить і вчиться. Компетентність може реалізовуватися тільки в діяльності» [5, с. 122–126].

Аналіз досліджень. Джерельна база щодо вдосконалення та розвитку громадянської компетентності педагогів широко представлена багатьма науковими дослідженнями та нормативно-правовими документами. Зокрема, «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» від 3 жовтня 2018 року № 710-р чітко визначила мету громадянської освіти – у документі йде мова про формування і розвитку громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї, за життя територіальної громади [3]. Велика увага приділена питанням формування громадянської компетентності в «Концепції Нової української школи».

Наукові підходи щодо формування громадянської компетентності, умов її становлення та поступу досліджували вітчизняні вчені, зокрема, Т. Мироненко, О. Овчарук, О. Пошетун, В. Радула, О. Сухомлинська, В. Степаненко, Р. Хмелюк, В. Шахрай та інші.

Шляхи формування громадянської освіти в майбутніх педагогів розкрито в наукових розвідках В. Андрущенка, Н. Макогончук, В. Оржеховської, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, І. Тисячник. Проблемі розвитку громадянської освіти присвячено дослідження Р. Арцишевського, Т. Бакка, О. Кучер, С. Позняк, С. Рябова, К. Чорної.

Суть громадянської компетентності, методи її формування у здобувачів освіти показано у працях Т. Ладиченко, Ю. Олексін, Т. Смагіна, Т. Ремех тощо. Педагогічні основи громадянського виховання розкрито в роботах І. Беха, Н. Бібік, М. Боришевського, В. Кременя.

Аналіз наукових праць показує, що, в основному, увагу науковців сконцентровано на питаннях формування та розвитку громадянської компетентності молодших школярів та педагогів різними засобами діяльності, становлення громадянської компетентності в мінливих умовах життя соціуму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. «У період війни, розв'язаної проти України рашистськими окупантами, найбільш актуальним є завдання забезпечення військових ефективною зброєю, спорядженням, харчуванням, боєприпасами, налагодження систем укриття, фізичної та психологічної реабілітації, усім, що необхідно для нашої безсумнівної перемоги» [1, с. 5]. Водночас не менш важливою є потреба розвитку та вдосконалення громадянської компетентності педагога, «... формування оптимістичного духу ..., який забезпечує віру в перемогу, стійкість і силу волі, прагнення до активної дії» [1, с. 5]. Адже, як повторював перший канцлер Німеччини Бісмарк: «Війни виграють не генерали, а вчителі і парафіяльні священники» [1, с. 5].

Метою статті є дослідження розвитку громадянської компетентності вчителя початкових класів в умовах повномасштабної російської військової агресії.

Виклад основного матеріалу. Не секрет, що Нова українська школа – школа компетентностей, а компетентнісний підхід є головним концептуальним принципом, в основі якого лежить поняття «компетентність». Дослідники питання компетентності по-різному підходять до його визначення. Зокрема, науковці В. Берека, А. Галас компетентність розуміють як «... здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід у нестандартних ситуаціях з метою вирішення певних життєво важливих проблем» [8, с. 14]. М. Армстронг компетентність трактує «... з двох сторін: корисний для опису такого типу поведінки (тих його аспектів), який потрібен організації для досягнення високого рівня ефективності та опису тих знань і умінь, які очікуються від працівника для ефективного виконання його обов'язків» [15].

У науковому світі по-різному також трактується поняття «громадянська компетентність». Зокрема, дослідниця О. Пошетун до компонентів громадянської компетентності відносить знання, уявлення, вміння й навички, ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо, (сферу самореалізації [6, с. 66–67]. Під громадянською компетентністю, як ключовою, вона розуміє здатність,

спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки для розвитку демократичного суспільства [7, с. 18]. Громадянська компетентність, у нашому розумінні, може проявлятися у реальному бутті людини, у конкретних умовах її існування, в активності та гуманістичній спрямованості особистості тощо. Вона є невід'ємною складовою професійної компетентності вчителя початкових класів, частиною його професійного зростання та вдосконалення.

Дослідниця В. Шахрай приходиться до висновку, що громадянська компетентність – це якісний рівень громадянської культури особистості, який виявляється в здатності та готовності індивіда до адекватної участі в суспільно-громадських процесах. На думку вченої, це такий рівень громадянської культури, який визначається спрямуванням до згоди, консенсусу, толерантності, прагненням не лише давати оцінку суспільним явищам, але й здійснювати посильні дії щодо їх удосконалення [11, с. 128]. На нашу думку, розглядаючи феномен «громадянська компетентність», потрібно враховувати її багатofункціональність, структурованість, динамічність, змінність, інтегративну сутність, можливість кореляції з іншими сферами, наприклад, соціальною, педагогічною, правовою, духовною, моральною тощо. Ми суголосні з дослідниками С. Савченко та С. Олексенко у плані того, що «... громадянська компетентність, на відміну від інших компетентностей, не може формуватися без опори на громадянські цінності та не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтацій» [10, с. 68]. Розглядаючи сучасну російсько-українську війну як війну цінностей, ми погоджуємося з думкою дослідниці Л. Кульбач, що це «... виклик тим цінностям, які ми декларуємо. Російським агресором порушено право громадян України на життя, свободу, гідність, національну ідентичність та все, що за цим слідує. Тому для нас перемога ... це ще й утвердження загальнолюдських та громадянських цінностей, це шанс для остаточного кроку України з метою завершення демократичних трансформацій в нашому суспільстві» [4, с. 12]. Крім того, у сучасних українських реаліях, в умовах викликів і загроз, спричинених повномасштабною війною, розвиток громадянської компетентності вчителя-громадянина має бути системним, комплексним та багатовекторним процесом, зорієнтованим на формування вільної, активної, діяльної, критично-креативної, відповідальної людини, здатної до неперервної самоосвіти, співробітництва, інноваційної діяльності, учителя, який може орієнтуватися в надскладних проблемах сучасності, застосовувати наукові досягнення в освітньому процесі.

Досліджуючи феномен «громадянської компетентності», варто, на нашу думку, зацентрувати фокус уваги на питанні громадянської зрілості, що є важливим компонентом громадянської компетентності. Це поняття характеризується досить широким спектром якостей та «... визначається не за віком, а поглядами, вчинками, поведінкою в суспільстві, характеризується соціальними цінностями (патріотизмом, ... відповідальністю, обов'язком, відданістю державі) та якостями особи (цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, працьовитістю, наполегливістю)» [10, с. 68]. Варто розуміти, що громадянська зрілість – не вершина розвитку, вона потребує постійного вдосконалення, системної роботи педагога над собою. Сучасна російсько-українська війна внесла суттєві корективи у ці питання, стала лакмусовим папірцем для українського соціуму, сприяла прискоренню процесів розвитку та вдосконалення громадянської компетентності, «... ідеться насамперед про громадянську ідентичність, ініціативність, лідерство, соціальний інтерес, громадянську відповідальність, самокритичність, саморефлексію. Найбільш «слабкими ланками» громадянськості виявилися готовність до партиципації, практичної реалізації знань і вирішення проблем; спрямованість на солідаризацію, досягнення не лише особистого, а й спільного блага, врахування інтересів і потреб інших» [2, с. 4].

На тлі російської агресії громадянська компетентність позбавляється, насамперед, формалізму у підходах до її формування, стає більш мотивованим, дієвим, цілеспрямованим та якісним процесом, дає практичне розуміння її значимості, відбувається «переосмислення та розставлення нових акцентів в освітньому процесі, застосування нових моделей та методів у роботі з учнями» [14, с. 74] тощо. Тому «... школа стане дійсно новою лише тоді, коли до неї прийде новий сучасний учитель, справжній свідомий громадянин. Для цього необхідно, щоб соціальна і громадянська компетентність учителя була на найвищому рівні» [9, с. 106–120]. Як аксіому можемо використовувати фразу, що лише педагог, у якого на високому рівні розвинена громадянська компетентність, може сформувати таку ж компетентність у своїх вихованців. Це, на наш погляд, означає, що вдосконалення громадянської компетентності має відбуватися на всіх рівнях освіти: формальному, неформальному та інформальному. Вагома роль у цьому процесі має належати закладам післядипломної педагогічної освіти як частині неперервної освіти. Тому впровадження тематичних курсів, авторських програм, змістових модулів тощо, спрямованих на підвищення рівня громадянської компетентності, сприятиме «... вдосконаленню особистості педагога, кваліфікованого

фахівця з високим рівнем громадянської культури й готовності здійснювати громадянське виховання і громадянську освіту за місцем своєї роботи ...» [10, с. 70]. Ефективність розвитку громадянської компетентності залежить, на наш погляд, крім технологій, програм, планів, у багатьох аспектах від самого педагога, його якостей, мотивації до розвитку та саморозвитку, прагнення до вдосконалення та самовдосконалення. «Розвиток громадянських компетентностей передбачає застосування нових підходів до навчання, оскільки необхідно не лише передавати знання та навички критичного аналізу, а й сприяти набуттю здобувачами освіти особистого досвіду участі у громадському житті» [12, с. 140]. Тому, продовжуючи думку, варто зазначити, що громадянську компетентність педагога потрібно досліджувати, починаючи з першого етапу – здобуття майбутнім учителем початкових класів педагогічної освіти, набуття ним життєвого і професійного досвіду тощо. Виходячи з такого розуміння, необхідно здійснити аналіз змісту освітніх програм та, власне, процесу професійної підготовки студентів, майбутніх учителів початкових класів із питань формування та розвитку в них громадянської компетентності, з'ясувати чинники, які позитивно або негативно впливатимуть на її становлення та вдосконалення.

Висновки. Таким чином, здійснивши спробу визначення шляхів розвитку та вдосконалення громадянської компетентності вчителя початкових класів на тлі повномасштабної російсько-української війни, ми дійшли певних висновків.

По-перше, важливість питання поступу та вдосконалення громадянської компетентності педагога загострилися через виклики та небезпеки, що постали перед українською державою та національною системою освіти у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням.

По-друге, громадянська компетентність є невід'ємною складовою професійної компетентності вчителя початкових класів, частиною його професійного зростання та вдосконалення. Зрозуміло, що лише педагог, у якого на високому рівні розвинена громадянська компетентність, може сформувавати таку ж компетентність у своїх вихованців.

По-третє, у сучасних реаліях війни розвиток громадянської компетентності вчителя, як ніколи, має бути системним, комплексним, багатовекторним процесом та в жодному разі не обмежуватися лише освітнім процесом. При цьому варто врахувати багатофункціональність, структурованість, динамічність, змінність, інтегративну сутність громадянської компетентності, можливість її кореляції з іншими сферами, наприклад, соціальною, педагогічною, правовою, духовною, моральною тощо. Громадянську компетентність варто розглядати в тандемі з ціннісними орієнтаціями, педагог

має бути носієм ідей та цінностей громадянського суспільства не лише на заняттях, але й у повсякденному бутті.

По-четверте, одним із шляхів розвитку громадянської компетентності вчителя початкових класів в умовах повномасштабної російської військової агресії може бути система післядипломної педагогічної освіти. Таке розуміння проблеми вимагає від неї модернізації, мобільності, гнучкості, вміння адекватно й вчасно реагувати на виклики, відповідати вимогам часу, що стрімко змінюється.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення шляхів формування громадянської компетентності вчителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В. Безальтернативна матриця освіти: «розумна освіта» як потреба і реальність XXI століття. *Вища освіта України*. 2024. № 1. С. 5–10.
2. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.
3. Концепція громадянської освіти в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>. (дата звернення 13.10.2024).
4. Кульбач Л. Передумови розвитку громадянської освіти в українській історико-педагогічній думці. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 52. Т. 2. С. 9–13.
5. Олексенко С. В. Тренінг як форма роботи з патріотичного виховання в навчальному закладі. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія. Київський університет імені Б. Грінченка, Київ, 2018. С. 120–128.
6. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [за заг. ред. О. В. Овчарук]. Київ: К.І.С., 2004. С. 66–72.
7. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.
8. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навч.-метод. посіб. для вчителів / Авторупоряд.: В. Є. Берега, А. В. Галас. Ранок, 2018. 496 с.
9. Савченко С. В., Свирська Т. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України: методологічний аспект. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика: монографія. / Авт. кол.: Александрова О. С., Левітас Ф. Л., Салата О. О. та ін. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 106–120.
10. Савченко С., Олексенко С. Громадянська компетентність як важлива складова фахового зростання сучасного вчителя. URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-0> (дата звернення: 13.10.2024).
11. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2 (25). С. 123–134.

12. Швидун В., Швидун Л. Підготовка педагогів до розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти під час підвищення кваліфікації. *Вища освіта України*. 2024. № 1. С. 135–141.

13. Швидун Л. Щодо національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах війни. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2024. Вип. 18 (50). С. 104–110. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.18/50>

14. Швидун Л. Про громадянську компетентність сучасного вчителя. *Розвиток громадянської компетентності педагогів в умовах реформування системи освіти* : матеріали Першої Всеукраїнської наук.-практ. конфер. 10 квітн. 2024 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР», 2024. 156 с.

15. Bowden John. Competency Based Education. Neither a Panacea nor a Pariah. URL: www.crm.hct.ac.ae/events/archive/tend.018.bowden.html (дата звернення: 03.10.2024).